

Д. Дроздовський. Моделі колоніалізму/антиколоніалізму/постколоніалізму у британській прозі "після-постмодерну" (на матеріалі роману "Хмарний атлас" Д. Мітчелла). Studia methodologica, 2014 (38).

МОДЕЛІ КОЛОНІАЛІЗМУ/АНТИКОЛОНІАЛІЗМУ/ПОСТКОЛОНІАЛІЗМУ У БРИТАНСЬКІЙ ПРОЗІ «ПІСЛЯ-ПОСТМОДЕРНУ» (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ «ХМАРНИЙ АТЛАС» Д. МІТЧЕЛЛА)

Дмитро Дроздовський

Головний редактор журналу «Всесвіт», кандидат філологічних наук, молодший науковий співробітник, відділ світової літератури, Інститут літератури імені Тараса Шевченка, (УКРАЇНА), вул. Михайла Грушевського, 4, Київ-1, 01001, Україна,
e-mail: vsesvit.journal@gmail.com

UDC: 821.133.1Мітчелл1/7.10

ABSTRACT

Models of colonial/anticolonial/postcolonial discourses in contemporary British novel of the post-postmodern period (in D. Mitchell's «Cloud Atlas»)

In the paper, the strategies of the representation of the models of colonial/anticolonial/postcolonial discourses have been portrayed in D. Mitchell's novel «Cloud Atlas». Specific philosophical problems, exploited in the novel of the post-postmodern period, have been analyzed. The narrative techniques have been defined. The correlations between the author's literary orientations and contemporary scientific theories (from physics and astronomy) that influenced them have been outlined.

Key words: contemporary British novel, D. Mitchell's «Cloud Atlas», post-postmodernism, narrative fragmentation, colonial/anticolonial/postcolonial discourses.

Модели колониализма/антиколониализма/постколониализма в британской прозе «после-постмодерна» (на материале романа «Облачный атлас» Д. Митчелла).

В статье рассматриваются стратегии художественной репрезентации колониализма/антиколониализма/постколониализма в романе «Облачный атлас» Д. Митчелла. Акцентируются особые философские проблемы, эксплуатируемые в современном британском романе периода пост-постмодернизма. Обозначены нарративные особенности в рассматриваемом романе. Установлены корреляции между авторскими художественными установками и современными научными теориями (физического и астрономического характера), которые оказали на них значительное влияние.

Ключевые слова: современный британский роман, «Облачный атлас» Д. Митчелла, пост-постмодернизм, фрагментация нарратива, колониализм/ антиколониализм/ постколониализм.

У статті окреслено стратегії художньої репрезентації колоніалізму/антиколоніалізму/постколоніалізму в романі «Хмарний атлас» Д. Мітчелла. Звернуто увагу на особливі філософські проблеми, експлуатовані в сучасному британському романі періоду після-постмодерну. Обґрунтовано нарративні особливості в аналізованому романі. Встановлено кореляції між авторськими художньо-світоглядними настановами та сучасними науковими теоріями (фізичного та астрономічного характеру), які мали на них значний вплив.

Ключові слова: сучасний британський роман, «Хмарний атлас» Д. Мітчелла, пост-постмодернізм, фрагментація нарративу, колоніалізм/антиколоніалізм/постколоніалізм.

Наратив «Хмарного атласу» [15] Д. Мітчелла постає фрагментованим. Роман поділено на шість сюжетних ліній, у символічний спосіб пов'язаних одна з одною. Цей твір, який візуалізує тенденції сучасної британської літератури після-постмодерного періоду [див.: 4; 5; 10; 13; 14], у своєрідний спосіб оприявнюючи й експериментальні пошуки англійської прози кінця 1980-х рр., оскільки, за словами М. Бредбері, саме в цей час література експлуатує «фрагментований наратив як принцип організації художнього простору» [1, с. 405-406]. «Художні історії, які справді переважали у 80-ті роки, мали тенденцію рухатися до методів фрагментації, дивних контрастів між минулим і незатишним та апокаліптичним сьогоденням» [1, с. 407]. Британський роман 1980-1990-х рр. часто має кілька ідейно-змістових планів; події, пов'язані з давнім часом, у своєрідний спосіб актуалізуються або й просто переносяться у ХХ ст. Саме в цей час (кінець ХХ ст.) у британській літературі особливо виразності набуває «наукова» (або ж «паранаукова») проблематика: літературні тексти (передусім романи) постають наукоподібними трактатами або есеями на теми, мейнстримні в науці (штучний інтелект та можливості його функціонування, емоційний інтелект, теорія суперструнної реальності [див.: 11; 16]). Так, у романах зазначеного періоду репрезентовані наукові концепції або ж імітуються наукові праці, в яких «досліджуються земля і небо, людський і зоряний всесвіт, відчуття вічності й актуальні ідеї сучасної науки епохи кварків, чорні діри й нові уявлення про час» [1, с. 409]. Один із найуспішніших прозаїків цього періоду Пітер Акройд «демонструє своє захоплення теоріями сучасної науки, зокрема про походження землі» [1, с. 409].

«Хмарний атлас» — особливий художній наратив, який належить до після-постмодерної епохи. По-особливому в ньому репрезентована і постколоніальна проблематика, яка має специфічну експлуатацію у британській літературі 1980-1990-х рр. «Ця література величезною мірою демонструє значну роль, яку став відігравати роман у постколоніальному світі, і багато найзначніших англомовних романів 80-х років вийшли з-під пера письменників, належних до культур країн співдружності чи постколоніальних культур або до доби того, що Рушді назвав «культурною міграцією». Тим часом мультикультурна Британія породила свої власні особливі й яскраві твори» [1, с. 400].

Д. Мітчелл вибудовує сюжет із кількох складників, які мають різне часове і просторове маркування, а отже, в них по-особливому візуалізовані колоніальні аспекти. Якщо перша історія є прикладом колоніального дискурсу, то шоста — втілення пост-колоніалізму в буквальному сенсі: шостий наратив репрезентує історію постапокаліптичного часу, в якій, проте, наявні форми нового колоніалізму. Цей неокolonіалізм наявний у періоді, який можна назвати т.зв. «періодом пост-гуманізму»: людство зазнало жакхливої катастрофи, що призвело до тотального винищення, після апокаліпсису в новому часі залишилося небагато людей, які одразу ж диференціювалися в нові соціальні групи, між якими встановилося напруження. Дехто з тих, хто вижив, є канібалами, дехто не відмовляється від супертехнологій, розуміючи, що свого часу гоніння за ними і призвело до планетарної трагедії.

Отже, шостий наратив утверджує ідею про те, що людство, навіть переживши апокаліпсис, не може утворити гармонії на планеті, створивши спільне неосуспільство. Об'єднання в «людському світі» (навіть у період пост-гуманізму) не є можливим з огляду на інстинктивну природу людської поведінки. Незважаючи на високий інтелектуальний рівень окремих представників виду *homo sapiens*, поведінка людини детермінована інстинктивними механізмами самозбереження. Зрештою, шостий наратив потверджує силу неусвідомого в людській життєдіяльності: попри численні інформаційні, військові, медичні виходи супернового покоління, людина глибоко всередині залишається забобонною, вірячи в існування чогось потойбічного. Шоста історія підштовхує читача до думки про те, що аби вижити у світі, людині потрібні забобони, страх, ілюзії, перебування у «інстинктивному стані», коли в людини активізуються рефлексії самозбереження в умовах дикої, неосвоєної природи. Події в шостій історії відбуваються у просторі, який умовно можна назвати «робінзонадним» — після глобального катаклізму людина знову опиняється в хащах дикої природи, і хтось із тих, хто вижив, уподібнюється дикунам, які практикують канібалізм. Шостий наратив репрезентує мотив боротьби Добра і Зла всередині людини, показує, що Зло є невіддільним від людської сутності, змушуючи саму людину боятися і в такий спосіб активізуючи її захисні механізми самовиживання. Читач розуміє, що «голоси диявола» — це внутрішні страхи людини, які в певний момент виходять на поверхню. Людина, яка вірила в культ розуму і прагнула утверджувати форми раціональності, опинилася в ситуації са-

можнищення. В такому разі розум у романі із позиції філософії після-постмодерну інтерпретується як загроза всередині людини.

Роман візуалізує ідею про «іманентний колоніалізм», притаманний людській сутності. Класичні форми колоніалізму (явленого через рабство, в яке потрапляють чорношкірі) наявні в першій історії, стратегії неокolonіалізму репрезентовані у п'ятій, події якої відбуваються в Нео-Сеулі, величезній мегаімперії, побудованій на принципах «індустрії розваг». У п'ятому наративі роботи стають об'єктами колоніалізму з боку інших роботів, які будь-що прагнуть нівелювати вияви індивідуальності, свободи, вільнодумства. Своєрідними «забороненими книгами» постають романи О. Солженіцина з «далекого минулого» [15, с. 413]. Фактично у романі сконструйовано проекцію на радянську тоталітарну дійсність, де твори О. Солженіцина були заборонені.

Водночас дозволимо наголосити на ще одній особливості такого художнього проектування. Імперія розваг у Нео-Сеулі дорівнює імперії тоталітарного зла Радянського Союзу. Розваги тут поширюються в тоталітарний спосіб: споживачі змушені споживати в певний час і у чітко визначених дозах, точніше, система спонукає їх споживати насолоди в експоненційно висхідному темпі. Розваги — форма присиплення в людині іманентно людських рис, пов'язаних з її індивідуальністю, формами внутрішньої свободи тощо. Неоімперія під виглядом блага нав'язує людині однакові моделі поведінки, спонукає до гіпертрофованого споживання. Так, роботи, покликані обслуговувати нескінченні черги споживачів, постають колонізованим об'єктом, жертвами маніпуляцій (роботи вірять, що утилізація означає зустріч із Просвітленням [15, с. 389]). Насправді ж у неоімперії той, хто забезпечує розвагу, також має перетворитися на розвагу в разі бажання з боку останнього (розваги в неоімперії позбавлені будь-якої міри й форм моральності, а роботи стають своєрідними «повіями», які мають виконувати будь-яку забаганку споживача). Споживач у неоімперії — це колонізатор, водночас колонізований розвагами, які у диктаторський спосіб пропонує система.

Отже, у п'ятій історії експлуатовані стратегії (нео)колоніалізму, які тепер накладаються на всіх мешканців Нового Світу. Той, хто відмовляється їх приймати, автоматично постає загрозою, «злочинним суб'єктом», якого потрібно елімінувати із системи «тотального добра». П'ятий наратив на жанровому рівні постає своєрідною антиутопією (бо в центрі історії — герой, який змагається із системою, що в тоталітарний спосіб розподіляє блага, приховуючи справжні наслідки своїх дій), яка продовжує традиції антиутопій О. Гакслі, Дж. Орвелла, Р. Бредбері та ін. У суспільстві тотального «entertainment» є і тотальний контроль за кожним.

У такому разі від першої до шостої історії в романі проходить мотив поневолення. Страху змушують людину захищатися, а найкращий захист, який дає можливість відчутти тотальну безпеку, — тотальний контроль і перетворення навколишнього простору. «Хмарний атлас» доцільно зарахувати до категорії морально-філософських романів з огляду на специфіку актуалізації тем колоніалізму, який у творі напряду пов'язаний з іманентними рисами людини, які, водночас, визначають і форми соціальної поведінки, і спосіб організації її соціального простору. В історії про Тімоті Кавендіша (фрагмент 4 ««Страшний суд Тімоті Кавендіша»») перед читачем постає інший приклад колоніалізму — літературного, хоча в цій частині традиційний для англійської літератури роман про митця перетворюється на роман про літвиробництво в ХХІ столітті (це єдина частина, яка напряду корелює з нашим часом, із «тут-і-тепер»), про книжку як механізм, що запускає величезну індустрію і в якій роль таланту не є аж настільки визначальною (нагадаємо, що п'ята історія в романі показує, що індустрія виробництва розваг узагалі не потребує нічого унікального, навпаки, ця індустрія постає як клонування типових задоволень).

З огляду на зазначені приклади можна констатувати, що в романі змальовано причини людського колоніалізму, які пов'язані не лише з бажанням захопити нові ресурси, а й із потребою людини домінувати в будь-який спосіб.

Таким чином, мотив колоніальної агресії, постійної жадоби, що походить із людського ества, здобуває морально-філософське забарвлення в романі. «Еволюціонуючи» в часі, змінюються умови життя людини, проте не змінюється людська сутність, яка не знає обмежень для власних потреб, пов'язаних із виходом на поверхню несвідомого, інстинктів тощо. Якщо людська психіка, за З. Фройдом, має трикомпонентну структуру («Я/ Еґо», «Воно/Id», «Над-Я/Супер-Еґо» [9, с. 8]), то з розвитком часу другий компонент (пов'язаний

із неусвідомленими бажаннями людини, які функціонують на рівні підсвідомості [8, с. 16]) аж ніяк не змінюється, не витісняється роботою «Над-Я», яке скеровує людину до моральних учинків. Навпаки, трансформації піддається саме третій компонент («Над-Я»), який модифікується під силою «Воно/Id», перетворюючись на функцію тотального контролю й диктату, тільки тепер уже суб'єктом «психічної диктатури» постає саме людське несвідоме («Воно/Id»).

Розвиток людини в часі (який із певними зауваженнями можна назвати «еволюцією»), згідно з Д. Мітчеллом, не означає навернення до моральності, а розвиток надсучасних високих технологій не передбачає етичної відповідальності за ці винаходи. Колоніалізм постає рушійною силою «еволюції», причому для представників різних соціальних груп. Колоніалізм доцільно розглядати і в політичних категоріях, і в морально-філософських, як своєрідну форму репрезентації людського «Я». Еволюційна синкліналь, якою рухається людина, не передбачає трансцендентності, натомість навіть вірування/забобони постають спробою самозбереження й візуалізують роботу людських інстинктів, породжених у просторі несвідомого.

Натомість концепція постколоніальності в романі Д. Мітчелла постає доволі специфічною, якщо й узагалі можливою. «Постколоніалізм, на відміну від антиколоніалізму — який також піддає сумніву великодержавну колоніальну гегемонію — не розглядає культурних зв'язків між колонізатором і колонізованим у простих полярних категоріях, а визнає їхню складність і взаємозалежність» [6, с. 18]. Роман написано в час, який відповідно до літературно-історичних класифікацій, прийшов на зміну постмодернізму, а саме на 1980-і рр. у британській літературі припадає період, пов'язаний із «бумом» романів, написаних у дискурсі постколоніалізму та мультикультуралізму. У цей час не «бракувало творів, які прокламували свою відмову від ліберального реалізму, розширювали межі гротескного і фантастичного, запозичували стилістично й духовно з мультикультурного, мультимедійного багатства» [1, с. 385]. Проте після-постмодерний «Хмарний атлас» репрезентує іншу ідею: про невикорінюваність Зла, репрезентованого у формах колоніальної поведінки. Мітчелл удається чи не до герменевтичного потрактування колоніалізму, який здобуває внутрішньо-людської характеристики. І хоча герої останньої шостої історії нібито здатні піднятися над власними фобіями і приборкати власні небезпечні військові та інші винаходи, вони все одно розпочинають нове життя у світі, приреченому на колоніалізм, який впливає з природи людської сутності і може бути викоринений тільки з остаточним знищенням людської цивілізації.

Якщо в ідеалі постколоніальний роман має пропонувати схеми безболісного розв'язання дихотомії суб'єкт — об'єкт у владних відносинах, то роман Д. Мітчелла тільки загострює цю проблематику, показує її в діахронічній тягlostі від історії про «Тихоокеанський щоденник Адама Юінга», яка збігається в часі з періодом, який сьогодні в історії здобув статус колоніалізму. В усі часи людство прагнуло здобути нові ресурси та в усі часи воно мало свої таємниці, які будь-що потрібно уберегти від стороннього ока. Незважаючи на стадіальність у цивілізаційній «еволюції» та можливі форми її періодизації, людина, розвиваючись у часі, зберігає в собі форми мислення (когнітивні паттерни) минулих епох. У такий спосіб, як переконує Д. Мітчелл, людина — це продукт усього історичного розвитку, і на певному етапі в людській свідомості на поверхню можуть вийти мотиви, пов'язані не з її часом тут-і-тепер, а із тим, що закорінене в минулому чи й давноминулому.

Повертаючись до постколоніальної проблематики, варто додати, що оскільки постколоніальна перспектива в романі постає безперспективною, то «колоніальні проблеми» у цьому творі доцільно окреслити через категорію «транскультурності». Культура (яка вміщує в собі, зокрема, і релігійний компонент) є невід'ємною частиною людини, вона породжена її потребою зберегти себе в часі. Культура в такому разі — антипод колоніальній політиці, позаяк колоніалізм означає короточасне збереження себе в часі і просторі, натомість пам'ять про життя цивілізації на різних етапах можна зберегти у матеріальних об'єктах. Герої шостої історії «Переправа біля Слуші та все решта» здійснюють своєрідну «археологію знання», дошукуючись причин планетарної катастрофи та шукаючи спосіб розпочати нове безпечне життя. Простір «культури» в романі пов'язаний із дискурсом пам'яті, яку утривалено зокрема і в людських винаходах. Зрештою, ключовий образ роману, закріплений у назві, — секстет «Хмарний атлас» — є тим символом, який проходить

крізь час, постаючи формою культурної пам'яті по прекрасне (піднесене в кантіанському розумінні). Проте поява цього «культурного символу» супроводжувалася боротьбою і спробою привласнити чуже.

Отже, часом культура, постаючи антиподом колонізаторській сутності цивілізації, також народжується з боротьби однієї людини з іншою. Д. Мітчелл створює символічну й міфологічну картину про занепад світу і його можливе відродження. Кожній із шести історій притаманний свій «нарративний архетип» [2, с. 339], згідно з теорією Н. Фрая: комічний (міф весни) — «Страшний суд Тімоті Кавендіша», трагічний (міф осені) — «Орізон Сонмі~451», іронічний (міф зими) — «Тихоокеанський щоденник Адама Юїнга», романсовий (міф літа) — «Листи з Зедельгема». Дві історії, як нам здається, не підлягають однозначному зарахуванню до одного з цих типів, а саме «Періоди напіврозпаду. Перше розслідування Луїзи Рей» та «Переправа біля Слуші та все решта». У них наявні елементи трагічного та романсового нарративних архетипів. Наратор залишає фінал відкритим, не даючи остаточної надії на те, що в новому пост-гуманістичному часі на планеті все буде добре.

«Хмарний атлас» — особливий різновид фрагментованого художнього нарративу, якому не притаманні форми бінаризації істини та її підважування як такої. Наратив не пропонує наперед відомого чи якогось найбільш вірогідного сценарію, показуючи, що попри те, що людина — це сукупність усіх форм мислення, властивих минулому й теперішньому, все-таки часові притаманні форми нелінійного перетікання, для яких форми традиційного логічного передбачення є малоефективними. Час у романі є окремим метасуб'єктом. Моральні категорії притаманні сконструйованому світу, проте перебування в них не є постійним. Людина прагне створити навколо себе симулякрів реальність, у якій неможливо зрозуміти, що є істинним, а що хибним, що є добром, а що злом, «коли поверхні не мають глибини, образи не мають змісту, сутності не мають центру; отож у мультимедійному майбутньому розважальних парків «влада належатиме тільки тим, хто позбавлений витоків і автентичності, хто знає, як використати ситуацію до кінця» [1, с. 385]. Із розвитком технологій та із плином часу симулякрів реальність (яка постає своєрідною формою реалізації інстинкту самозбереження людини) заміщує реальність «реального» (за Лаканом [див.: 3]), і саме тоді настає момент катастрофи.

Усі шість історій візуалізують ідею того, що розвиток цивілізації «задуманий» так, що на кожному історичному етапі наявні свої жертви і свої експлуататори, які прикриватимуть власні загарбницькі ідеї риторикою благих намірів. У такому разі пізнання абсолютного добра в людському середовищі апіорі не видається можливим. І важливо навіть не стільки таврувати цю людську рису, скільки знати про неї, пам'ятаючи про можливі небезпеки, коли хтось проголошує правильні істини й закликає до абсолютного добра. Абсолютне добре, репрезентоване в історії «Орізон Сонмі~451», знаменує тотальну несвободу, а процес самовідчуження людиною завершується клонуванням роботів. Чуттєвість, притаманна людині, інтерпретується в романі двояко: і як ресурс для породження чогось, що переносить у царину трансцендентного, і як джерело агресії. Водночас суб'єкт, не наділений чуттєвістю, не може пізнати істини-в-собі, позбавлений можливості пізнати справжню сутність речей (як роботи-«колеги» Сонмі).

Загальнофілософська проблема, яку порушує Д. Мітчелл у «Хмарному атласі», може бути сформульована так: незважаючи на бінарні форми існування людини і бінарні форми сприйняття себе та інших у часі й просторі, неможливо чітко дотримуватися однієї стратегії поведінки, навіть маючи уявлення про те, що щось є правильним, а щось хибним. У такому разі перед нами — приклад цілковито репрезентистської світоглядної моделі, згідно з якою все, що є у світі, — тільки репрезентація, яка у своїй онтологічній сутності може бути не тим, чим вона дається в зоровому чи будь-якому іншому сприйнятті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бредбері М. Британський роман нового часу ; [пер. з англ. В. Дмитрук] / Малколм Бредбері. — К.: Ксенія Сладкевич, 2011. — 2011. — С. 431.
2. Кузьма Е. Категорія міфу в літературознавчих дослідженнях / Еразм Кузьма // Теорія літератури в Польщі. Антологія текстів. Друга половина XX – початок XXI ст. ; [упор. Б. Бакула ; за заг. ред. В. Моренця] ; [пер. з польськ. С. Яковенка]. — К. : Видавничий дім «КМА», 2008. — С. 332-350.

3. Лакан Ж. Имена-Отца / Жак Лакан ; предисл. и общ. ред. Жак-Алэн Миллера ; [пер. с фран. А. Черноглазова]. — Москва : Гнозис ; Логос, 2006. — 84 с.
4. Маньковская Н. От модернизма к постпостмодернизму via постмодернизм / Надежда Маньковская // Коллаж. — М. : ИФ РАН, 1998. — С. 18-25.
5. Новикова О. Пол Остер «Стеклянный город». К вопросу о постпостмодернизме / Ольга Новикова // «Новый Берег». — 2011. — №32. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/bereg/2011/32/no18-pr.html>.
6. Скурчевський Д. Постколоніальна Польща — (не)можливий проект / Даріуш Скурчевський // Молода нація. Альманах. ; [упоряд. Т. Дзядевич]. — К. : Смолоскип, 2007. — №4 (45). — С. 17-35.
7. Словник психологічних термінів (з глибинної психології) / [пер. з рос. Г.В. Гладуш] ; [уклад. Б.Г. Херсонський, С.Г. Уварова]. — К. : Держсоцслужба, 2006. — 260 с.
8. Фрейд З. Толкование сновидений ; [подг. Б.Г. Херсонский] / Зигмунд Фрейд. — К. : Здоровья, 1991. — 382 с.
9. Фрейд З. Я и оно ; [пер. В.Ф. Полянский] / Зигмунд Фрейд. — М. : Меттэм, 1990. — 56 с.
10. Эпштейн М. Прото-, или конец постмодернизма / Михаил Эпштейн // Знамя. — 1996. — №3. — С. 196-209.
11. Cleaver G. Kac-Moody algebras and string theory : Dissertation (Ph.D.) / Gerald Cleaver. — California : CIT, 2003. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.resolver.caltech.edu/CaltechETD:etd-03062009-160921>.
12. Epstein M. The Place of Postmodernism in Postmodernity / Michael Epstein. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.focusing.org/apm_papers/epstein.html.
13. Hutcheon L. A Poetics of Postmodernism : History, Theory, Fiction / Linda Hutcheon. — N.Y.-L. : Routledge, 1988. — 268 p.
14. Hutcheon L. The Politics of Postmodernism / Linda Hutcheon. — London, New York : Routledge, 1989. — 248 p.
15. Mitchell D. Cloud Atlas : [novel] / David Mitchell. — London : Random House, 2004. — 509 p.
16. Pierre J. Non-Perturbative Aspects of Supersymmetric Gauge Theories and String Theory / Jean Pierre. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.sukidog.com/jpierre/intro.html>.